

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבועי

פרשת וישב, תש"ע
מספר 839

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

כִּי-גִנְבַּ גִּנְבְתִי מֵאֶרֶץ הָעִבְרִים (בר' מ: טו) פרשת חטיפתו של אדגרדו מורטרה

בתולדות עם ישראל מוכרת היטב התופעה של חטיפת ילדים יהודים כדי להרחיקם מצור מחצבתם. לא מדובר בתופעה של העת החדשה בלבד אלא בסוגיה קשה שכבר נדונה בגמרא. המושג "תינוק שנשבה" מופיע במסכת שבת (סח ע"ב) ומוסב לילדים יהודים שנשבו או נלקחו ממשפחותיהם. הגמרא נוקטת לשון "תינוק שנשבה בנוכרים", ואילו היום נהוג להשתמש בכינוי "תינוק שנשבה בגויים".¹ ילדים אלו עברו על מצוות התורה משום שלא הכירו את המצוות ואת מהותן. החכמים נחלקו בדעותיהם כיצד לנהוג באנשים אלו שמחללים שבת מתוך חוסר ידיעה ורקע חינוכי מתאים, והגישה הרווחת הייתה לנהוג עמם לפנים משורת הדין.

כאמור, בעת החדשה ידוע על מקרים רבים של חטיפת ילדים יהודים לשם המרת דתם. לדוגמה, יהודי תימן, אשר במשך דורות רבים הצליחו לשמור בקפדנות על מצוות היהדות למרות מצבם החברתי והפוליטי הנחות, נאלצו להתמודד עם תקנה קשה ואכזרית: "גזרת היתומים". גזרה מוסלמית זו קבעה שעל המדינה לקחת לחסותה כל קטין יהודי יתום ולחנך אותו כמוסלמי. בתגובה נהגו היהודים להשיא את יתומיהם בגיל צעיר ועל ידי זה להוכיח את בגרותם ולמנוע את התאסלמותם.²

חטיפת ילדים יהודים והטבלתם לנצרות קשורה קשר הדוק לכנסייה הקתולית. כאן המקום להזכיר את הילדים היהודים שהוסתרו במנזרים ברחבי אירופה הכבושה בתקופת השואה ואת הניסיונות לאתרם ולחלצם לאחר סיום המלחמה. במקרים רבים לא הייתה הכנסייה הקתולית מוכנה לסייע ולעתים ניסתה גם להכשיל את שובם של הילדים לחיק היהדות. ידועה התנהגותו הבעייתית (בלשון המעטה) של האפיפיור פיוס ה-12 בתקופת השואה בכלל ובנושא זה בפרט. ההיסטוריון האיטלקי אלברטו מלוני פרסם בשנת 2004 מסמך שנכתב ב-23 באוקטובר 1946, ובו נמסר על כוונת הוותיקן להחזיק באותם ילדים יהודים שהוריהם או יהודים אחרים תובעים להעבירם אליהם. מדובר בהוראה של הוותיקן למוסדות הכנסייה הקתולית בצרפת (להחזיק) "למען ביטחונם או מסיבות אחרות את הילדים היהודים שהוטבלו לקתוליות, גם אם פירוש הדבר לא להשיבם למשפחותיהם עם תום הכיבוש".³ ממצאיו של ההיסטוריון האיטלקי זכו

¹ הרמב"ם מרחיב את המושג וכולל בו גם את "הקראים" (הלכות ממרים ב, ג). באמצע המאה ה-19 שימש מונח זה בספרות השו"ת כדי להתמודד עם החילונים בלי לתת הכשר לאידיאולוגיה החילונית מחד גיסא, ומאידך גיסא בשל השלכות הלכתיות אפשריות, לא להגדיר את החילונים "אפיקורסים" או "מומרים". בתקופה המודרנית השתמש גם החזון איש במונח "תינוק שנשבה" לתיאור מצב של יהודים שאינם שומרי תורה ומצוות מחוסר ידיעה וחינוך יהודי.

² הגזרה התגבשה במאה ה-18 על פי התפיסה המוסלמית-זיידית וחדשה בשנות ה-20 של המאה ה-20. התקנה הקשה נאכפה בעיקר במרכז תימן והייתה אחד הגורמים שהאיצו ביהודים לצאת את תימן ולעלות לארץ ישראל.

³ Corriere della Sera, 28 December 2004

לפרסום רב בעולם והביכו את הוותיקן ופגעו במאמציו להכריז על פיוס ה-12 "קדוש". מנגד יש לציין את מאמציו הבלתי נלאים של הרב הראשי לארץ ישראל, הרב יצחק הלוי הרצוג, לסייע לשארית הפלטה, ובעיקר להציל את הילדים ששרדו את התופת הנאצית ושהו במוסדות דת ואצל משפחות קתוליות. לניסיונות הוותיקן לאחר השואה להחזיק בילדים היהודים במקום להשיבם לחיק משפחותיהם, היה תקדים. באמצע המאה ה-19 עוררה חטיפתו של הילד אדגרדו מורטרה פולמוס בין-לאומי, וכמה אנשים, בניהם ראשי מדינה, התקוממו נגד מעשיו של הוותיקן.

סיפור המעשה

ב-23 ביוני 1858 בלילה הגיעו אנשי משטרה לביתה של משפחת מורטרה היהודית בבולוניה. אבי המשפחה, מומולו, שהיה בעל חנות, ואשתו מריאנה גידלו בשקט ובנחת את שמונת ילדיהם. אנשי המשטרה לקחו עמם את הבן אדגרדו בן ה-6 ועזבו את הבית בקפזה ומיד הסיעו את אדגרדו לרומא. ההורים ההמומים לא הבינו את הסיבה לחטיפה, ולמה מכל ילדיהם לקחו את אדגרדו הקטן דווקא. כעבור כמה ימים התברר שהמשטרה פעלה על-פי הנחיותיו של האינקוויזיטור, האב פלט. הרקע למעשה המזעזע היה מעשיה של משרתת נוצרייה שעבדה בעבר בבית משפחת מורטרה. כאשר אדגרדו היה ילד קטן, הוא היה חולה מאוד, והמשרתת הנוצרייה הטבילה אותו בסתר, בתקווה שהדבר יביא להבראתו. היא לא סיפרה על המעשה להורים, אך כעבור כמה שנים הגיע המידע לידי הכנסייה הקתולית. בשל כך החליט האינקוויזיטור שיש לקחת את אדגרדו מביתו ולהביאו לרומא, למוסד קתולי במדינת הוותיקן, בנימוק שהוא הוטבל, ועכשיו הוא נוצרי, והחוק אינו מאפשר להוריו לגדלו. להורים המבוהלים נמסר שהם איבדו את ילדם לתמיד, אלא אם כן יתנצרו.

זאת לא הייתה הפעם הראשונה שילד יהודי נחטף בידי הכנסייה הקתולית. הדבר קרה פעמים רבות בנסיבות דומות מאז תחילת האינקוויזיציה ב-1220, אולם האקלים הבין-לאומי היה עכשיו אחר. השלטון הפוליטי של האפיפיור נתקל בהתנגדות גדולה, והוא שלט רק בכמה ממדינות איטליה, ובכלל זה העיר בולוניה.⁴ על כן היה אפשר לנקוט שם פעולות שלא היה אפשר לבצע במדינות שבהן שלט החוק האזרחי (החילוני).

בשנת 1870, כאשר רומא צורפה לממלכה החדשה של איטליה, ניסתה המשפחה שוב להשיב אליה את אדגרדו, אך הוא היה כבר בגיר בן 19 והצהיר על רצונו להישאר קתולי. הוא הצטרף למסדר האגוסטיני, הוסמך לכמורה ואימץ את השם "פיוס" (לאות הזדהות עם האפיפיור שהגן על חטיפתו וגידולו כנוצרי). הוא שלט בשש שפות ופעל במדינות שונות כמיסיונר. עיקר פעילותו המיסיונרית הופנתה כלפי יהודים, אך לא היו לו "הישגים" בתחום זה. הארכיבישוף של ניו-יורק אף הביע התנגדות נמרצת לפועלו המיסיונרי אצל יהודי העיר. לאחר זמן הוא חידש את קשריו עם משפחתו והשתתף בהלווייתה של אמו בשנת 1895. אדגרדו מורטרה נפטר בבולגיה בשנת 1940.¹

התגובות בעולם

חטיפתו של אדגרדו מורטרה עוררה סערה. יהודים בעולם, בהם יהודי איטליה, משפחת רוטשילד מלונדון, משה מונטיפיורי ואשתו יהודית וארגון "כל ישראל חברים" מחו נמרצות והעלו את הפרשה על הבמה הבין-לאומית. ארגון "כל ישראל חברים" הוקם בפריז בשנת 1860 בין השאר בגלל פרשת החטיפה, והוא עסק באחווה תרבותית ודתית ובהגנה על יהודים הסובלים בגלל היותם יהודים. הנושא סוקר בעיתונות העולמית, ושועי עולם, ביניהם נפוליון השלישי קיסר צרפת, ניסו להתערב ולהביא להחזרת הילד להוריו, אך לשווא. האפיפיור פיוס התשיעי לא היה מוכן לוותר על הילד היהודי. בפגישה עם משלחת יהודית בשנת 1859 ציין האפיפיור שכלל לא מעניין אותו "מה העולם אומר". כעבור שש שנים אמר כי "עשיתי את הדבר הנכון... ואם היה צורך הייתי עושה זאת שוב".

כאמור, אדגרדו מורטרה לא היה המקרה הראשון וגם לא האחרון של ילד יהודי שהוטבל לנצרות ללא ידיעת ההורים או שלא ברצונם והוצא בכוח מחזקתם. אולם מדובר בפרשה חשובה ומכוננת משתי סיבות: 1. פרשה זו מלמדת שבמחצית השנייה של המאה ה-19 התעוררו תחושות חזקות של סולידריות יהודית. יהודים התגייסו לפעולה למען אחיהם במקומות שונים בעולם, כפי שהיה גם בעלילת דמשק (1840).

⁴ מדובר בתקופה שקדמה לאיחודה של איטליה.

¹ David I. Kertzer, *The Kidnapping of Edgar Mortara*, 1997. המחזאי Alfred Uhry כתב מחזה על החטיפה ששמו

2. חטיפתו של אדגרדו מורטרה השפיעה רבות על דעת הקהל בבריטניה, צרפת ואיטליה, והייתה מן הגורמים לנפילת השלטון האפיפיורי באיטליה והתכנסותו ל"מדינת גמדים" בוותיקן ברומא.

ד"ר דב לויטן

החוג המשולב למדעי החברה

והמכללה האקדמית אשקלון

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע.

כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>